

PRILOG SOCIOLOŠKOM METODU TEORIJE ODLUČIVANJA

1. Pristup pojmu odlučivanja

1.1. IZBOR MOGUĆNOSTI I MOGUĆNOSTI IZBORA

Odlučivanje je vid svesti o stvarnom ljudskom životu i delatnost stvarnog ljudskog života. U odlučivanju se čovek pokazuje kao svesno biće, kako je istorijski određen. Van istorijske određenosti odlučivanje je — apstrakcija, te je pri svakom razmatranju odlučivanja neophodno utvrditi njegovu istorijsku određenost. Međutim, ta apstrakcija ima smisla ukoliko skraćuje (suvišna) ponavljanja i ukazuje na izvesne odredbe zajedničke za sve, ili za neke, oblike odlučivanja.

Odlučivanje se određuje, najopštije ili u prvom redu, kao *izbor alternativa*, odnosno jedne od *moгуćnosti* ili *rešenja*. Ova najopštija definicija sadržana je u skoro svim drugim, ali, s obzirom na različite potrebe definisanja, manje ili više izmenjena, dopunjena ili razvijena.

Objektivnu stranu odlučivanja čine okolnosti u kojima se nalaze subjekti odlučivanja, a subjektivnu stranu čini njihovo mišljenje. Povezanost objektivne i subjektivne strane određuje smisao delanje. Običnije je da se odlučivanje određuje više sa subjektivne strane, mada su ove dve strane neraskidivo povezane. Odlučivanje je i moguće samo na toj osnovi što »mišljenje i bitak su doduše *različiti*, ali su istovremeno međusobno u *jedinstvu*«. ¹⁾

Materijalna (stvarna, ospoljena) suština odlučivanja ogleda se u materijalnim delatnostima i njima određenim materijalnim odnosima ljudi. Ljudi svesno stvaraju svoju istoriju, mada pod veoma određenim pretpostavkama i uslovima. ²⁾ Osnovu svih ljudskih odnosa čine njihovi materijalni odnosi, ³⁾ koji su samo nužni oblici u kojima se ostvaruje njihova materijalna društvena i individualna delatnost. ⁴⁾ U svesti ljudi ovi odnosi postaju pojmovi, ⁵⁾ te pojmovno određenje odlučivanja tako-

¹⁾ K. Marx, Ekonomsko-filozofski rukopisi. U delu: Marx—Engels, Rani radovi, »Naprijed«, 1961, str. 245. Dalje: *Rukopisi*.

²⁾ Engelsova pisma J. Blohu i H. Štarkenburgu. Marks—Engels, Pisma o istorijskom materijalizmu, »Kultura«, Beograd, 1960, str. 31 i 51. U daljem tekstu: *Pisma*.

³⁾ Marks—Engels, Nemačka ideologija, »Kultura«, Beograd, 1956, str. 27. Marksovo pismo Anenkovu, *Pisma*, str. 9.

⁴⁾ Marksovo pismo Anenkovu, *Pisma*, str. 9.

⁵⁾ K. Marx, Iz L. Feurebacha. Rani radovi, nav. delo, str. 327.

đe zavisi od materijalnih delatnosti i odnosa. Subjektivna («unutrašnja») suština odlučivanja ogleda se u svesti subjekata odlučivanja. Zato za nju važe, u krajnoj liniji, sve zakonitosti društvene svesti, počev od najopštije — da je svest ljudi određena njihovim društvenim bićem.⁶⁾

Odlučivanje je svesna ljudska delatnost⁸⁾ utoliko što ljudi postaju svesni svog stvarnog životnog procesa i utoliko svesniji ukoliko se proizvodne snage više razvijaju.⁷⁾ Odlučivanje, pokazujući se kao društveni proces, pokazuje nam se kao ljudska delatnost koja je ne samo stvorena (omogućena, izazvana) društvenim odnosima, nego je i tvorac društvenih odnosa.

Ovaj zaključak važi, u punom smislu reči, i za samoupravno odlučivanje. Ono je istorijski oblik odlučivanja. Njegova istorijska osobnost je dvostruka. Prvo, samoupravno odlučivanje je moguće kao proizvod razvijenijih društvenih odnosa od odnosa u antagonistički podeljenom klasnom društvu. Drugo, samoupravno odlučivanje je proizvod socijalističkog samoupravnog društva. Njegov jugoslovenski lik (ili: likovi) osobnost je jugoslovenskog društva, iako nosi i crte drugih oblika samoupravnog odlučivanja.

1.2. DEFINICIJA MOGUĆNOSTI ILI MAGUĆNOSTI DEFINICIJA — IZBOR I MOGUĆNOST

Brojni i raznovrsni društveni odnosi omogućili su nastanak brojnih i raznovrsnih teorija odlučivanja. Zajednički elementi teorija odlučivanja mogu se, najsazetije, izraziti kao: Izbor i alternativa, odnosno opredeljenje i mogućnost. Odlučivanje je, dakle, izbor alternativa (opredeljenja, mogućnosti). Odlučivanje se još shvata kao proces, a odluka se shvata kao proizvod procesa odlučivanja tj. kao rezultat ili ishod odlučivanja. U širem smislu gotovo se izjednačuju odlučivanje i odluka.

Kraće i na opštiji način, odista, odlučivanje se ne može definisati. S druge strane, koliko je ova jezgovitost poželjna i neophodna u teoriji, budući da se definicije koriste i u praktične svrhe — pokazuje odmah od kojih sve bolesti pate kad se zapute u stvarnost. Tek tu se pokazuje da njihovi nedostaci nisu toliko u teorijskom (sazetom) obliku, koliko u nemoći teorijskog poimanja i apstraktnog objašnjavanja.

Ovde se potpuno izostavlja rasprava o tome u kojoj meri definicija (po svojoj svrsi, prirodi, strukturi, funkciji, obliku itd.) ne može a da ne bude »šira« ili »uža« u odnosu na svoj (teorijski i praktično) predmet, ili koliko je predmet definisanja »širi« ili »uži« od definicije. Naime, već razlika u sadržini i obliku onemogućava pojmovno »čistu« definiciju; uvek je nešto sadržine i oblika izvan definicije »na račun« definicije koja obuhvata više sadržine i oblike. Reč je, zapravo, o nedostatku u definiciji, o njenoj sopstvenoj nedovoljnosti.

⁶⁾ R. Lukić, Uvod u pravo, »Naučna knjiga«, Beograd, 1971, str. 200—202.

⁷⁾ K. Marks, Prilog kritici političke ekonomije, »Kultura«, Beograd, 1960, str. 9—10. Nemačka ideologija, nav. delo, str. 25.

⁸⁾ Pitanje u kojoj meri je odlučivanje svesna ljudska delatnost — jeste konkretno pitanje. Ali: da li je moguće odlučivanje, ako ono nije svesno?

⁹⁾ Nemačka ideologija, str. 28—31.

Na slabosti definisanja odluka i odlučivanja ne bi ni vredelo ukazivati, sem zbog neke posebne potrebe, da definicije nisu polazište (na početku) ili rezultata (na kraju) postupka naučnog saznavanja. Ovakvo odmah pada u oči da »objašnjenje«, koje je »srednji član« definicije, zaista malo šta objašnjava. A bez tog srednjeg člana definicije otpada mogućnost definisanja. Objasnjeno koje ništa ne objašnjava — nije objašnjenje. Ako se kaže (definiše) da je »odlučivanje« u stvari »izbor«, onda »izbor« objašnjava »odlučivanje«. Još je jasnije ako se posmatra varijanta »odluka je izbor...«. Odmah treba reći da bi ovo bila jednostavno terminološka kritika, da je rasprava moguća (potrebna) samo zbog nedovoljnosti našeg jezika da izrazi misao. Ali ni u drugim evropskim jezicima, sa bogatijim rečničkim fondom od našeg, stvar niukoliko nije suštinski drugačija. Uz to, srednji ili objašnjavajući član niti što mnogo dobija niti što mnogo gubi ako promeni mesto s prvim članom. Zapaža se, naprotiv, da je zamena baš moguća. Tako dobijamo stav: izbor je odluka. U tom obliku on nije ni više ni manje tačan, ili netačan, od prethodnog: odluka je izbor. Namerno je izostavljen treći član — »alternativa«, odnosno »mogućnost« — da ne bi nepotrebno opterećivao sadašnje izlaganje.

U svakom slučaju ostaje da se objasni šta je »izbor«. Da bi se »izborom« objasnilo »odlučivanje« (ili »odluka«, svejedno) potrebno je da su to različite »stvari«. Suštinski se ništa ne menja ako umesto »izbor« kažemo »opredeljenje«. Tako je čak i podvučeno u »Enciklopediji samoupravljanja«: »U najopštijem smislu, odlučivanje se sastoji u opredeljivanju za izbor jedne od različitih mogućnosti.«¹⁰⁾ To doprinosi zabuni: izbor može da se sastoji u opredeljivanju, pa i u opredeljivanju odlučivanja — razume se »u najopštijem smislu«.

Analiza odnosa prvog i srednjeg člana definicije odlučivanja vodi u neka metadefiniciju, ako se pokaže da se odlučivanje nedovoljno objašnjava izborom. U svakom slučaju »izbor« i »odlučivanje« pokazuju više sličnosti nego razlika. U još većoj meri to važi za »odluku«, odnosno za odnos: »odluka« — »izbor«. Očigledno se osnovni pojmovi nekog iskaza (pa i ovog) ne daju objasniti u tom iskazu; njihovo objašnjenje nalazi se izvan odnosnog iskaza.

Ostaje da se u razmatranje uvede treći član definicije. Tada prva dva člana možemo posmatrati: 1° u jedinstvu, tj. kao jedan u odnosu na novouvedeni član; bez obzira na razlike prva dva člana, 2° a možemo izostaviti, u razmatranju prema novouvedenom članu, ili prvi ili drugi član. U prvom slučaju razmatrali bismo odnos »odluke« (i »izbora«) neposredno prema »alternativi« (alternativama, odnosno mogućnostima). »Odluka« i »izbor« se, u tom slučaju, objašnjavaju »alternativom«. Izgleda da ovakvo razmatranje ne daje manje rezultata od onog u kome se prvi član definicije (»Odluka«) objašnjavao drugim (»izbor«). Inače bi čitav postupak razmatranja bio sveden, možda, samo na odlaganje rešenja problema, ili na pomeranje postupka sa prvog na treći član.

¹⁰⁾ Enciklopedija samoupravljanja, »Savremena administracija«, Beograd, 1979, str. 154.

Ako se kritikom definicije odlučivanja sa stanovišta odnosa njenih elemenata »u definiciji« pokazuje da svaki od tih elemenata već sadrži u izvesnoj meri one druge elemente, da su im, govoreći teorijski, izvesne »odredbe« zajedničke, onda je to osnov za dalju i širu kritiku.

1.3. KRITIKA TEORIJE I TEORIJA KRITIKE

Dalja i šira kritika teorija odlučivanja moguća je samo kritika društva. Teorija, pa i ona koja se kritikuje, moguća je samo u društvu. Teorija je društveni proizvod i zato kritika teorije i teorijska kritika ne može a da ne bude kritika samih njenih osnova tj. društvenih osnova. Baš zato što je društvo složena celina, što je uz sve razlike delova i njihovo jedinstvo, opšta ili apstraktna definicija odlučivanja nije moguća bez apstraktnih odredbi. Apstraktna odredba neke društvene pojave ima smisla tek ako izražava, u krajnjoj liniji, jedinstvo i razlike ljudske delatnosti i svesti, u njihovom prirodnom i istorijskom određenju. Apstraktne odredbe u najopštijoj definiciji odlučivanja — »odlučivanje«, »izbor«, »alternativa« — utoliko više se »poklapaju« ili utoliko više imaju zajedničke sadržine, ukoliko pored sve više razlika nužno izražavaju i sve više jedinstva. Istraživanje razlika i jedinstva u okviru navedenih odredbi, i to istraživanje u njihovoj istorijskoj određenosti (društvenoj), postavljeno je kao osnov ovog rada.

Društvena priroda odlučivanja ne da se poreći. Međutim, u krilu građanskog društva niču teorije koje odlučivanje teže da predstave van društvenog određenja, kao objektivan proces ili tehničko pravilo. Razume se da ove teorije sopstvene stavove određuju kao merilo objektivnosti. Naročito tehnokratska orijentacija ističe načela objektivnosti i tehničke racionalnosti, skrivajući društvenu dimenziju tehnike. Pitanje o tome šta je objektivno u društvu i pod kojim uslovima logička, matematička i tehnološka pravila mogu da se primene u društvu kao objektivna — ove teorije ne uspevaju da razreše.

Svi teorijski pristupi odlučivanja ne mogu se uspešno ni dovoljno kritikovati sa sociološkog stanovišta. Oni pripadaju jednoj opštoj teoriji odlučivanja. Sociologija nije zamena za neku opštu teoriju odlučivanja, ali ni opšta teorija odlučivanja ne može da zameni sociološku teoriju odlučivanja. Sociologija, pak, niti isključuje takvu opštu teoriju, niti je njome isključena. Naprotiv. Sociološka i opšta teorija odlučivanja prožimaju se. Opšta teorija je šira od sociološke u tom smislu što obuhvata i druge pristupe (logičke, matematičke, tehničke itd.). Istovremeno je opšta teorija uža od sociološke, jer ne obuhvata sve sociološke aspekte odlučivanja — ni po dubini ni po obimu.

Međutim, ni društvene nauke građanskog smera nisu imune od fetišiziranja odlučivanja. Građanski pristupi su u najvećoj meri razvili posebna učenja o odlučivanju, naročito organizaciona, tržišna itd. Veliku pažnju su posvetili složenosti samog procesa odlučivanja. Ali time su stvarali utisak da je to njegova suština. Zato su razvili odgovarajuće postupke i sredstva za izučavanje odlučivanja i ukazali na mnoštvo

elemenata (i veza među njima) ovog složenog procesa: participaciju, komunikaciju, informaciju, raspodelu društvene moći, raspodelu uticaja, hijerarhiju, simbole društvenog položaja, strukturu društvenog položaja i društvenih uloga, interes i uloge subjekata odlučivanja, racionalnost, efikasnost, legitimnost itd.¹¹⁾ Iako je nastupala pod parolom politički neutralnih i društveno objektivnih pristupa, naučna misao je sebi krčila put kroz splet političkih, ekonomskih, ideoloških i svakovrsnih idejnih i drugih zapreka i interesa. Etablirani politički interesi uslovili su potrebu da se predstavljaju kao odsustvo političkih interesa, politička neobojevnost i neutralnost. Uistinu je politička bezbojnost samo svojevrsna politička obojevnost, ma kako je politička teorija pokušavala da predstavi. Uopšte, svest ima lik realnog društvenog bića, ma kako ona inače sebe zamišljala, objašnjavala i predstavljala.¹²⁾

Proglašavanje političkog neutralizma deo je političke strategije ili taktike. Nema neutralnog pristupa u aneutralnom društvu. Društvo je krcato antagonističkim interesima. Proklamovanje neutralnosti dokaz je da je empirijski model, uprkos svojoj klasnoj suštini, prihvaćen kao natklasni, ili da hoće da se prihvati kao natklasni i povrh toga kao nepromenljiv. To je sasvim u skladu s posmatranjem koje je ograničeno horizontom građanskog savremenog društva. Budući da horizonte građanskog društva određuju kapitalistički način proizvodnje i odgovarajući svojinski odnosi, to se građanski pristupi odlučivanju, u krajnjoj liniji, zasnivaju svojinskim odnosima kapitalističkog društva. Ništa ne menja u stvari to što građanski teoretičari proglašavaju ili smatraju svoje pristupe neutralnim, čistim od političkih ili ekonomskih interesa, objektivnim, neideologiziranim. Takvim svojim shvatanjem oni samo plaćaju svoje teorijsko materijalnim određenjem, ne priznajući ga. Ali njihovom teorijskom sistemu suprotstavljaju se empirijska istraživanja. Čim se počne s istraživanjem takvih kategorija kao što su: interes, sloboda, mogućnosti, participacija, elita, vlast, efikasnost, racionalnost, objektivnost, demokratija, oligarhija i drugi — izučavanja više ne mogu ostati na površini društvenih zbivanja. Pravi rezultati mogu se dobiti samo istraživanjem autentične društvene »anatomije« i »fiziologije«.

Građanske političke nauke i građanska sociologija¹³⁾ nisu iskoristile ogromne mogućnosti koje im je pružio Marks svojim dijalektičkim materijalizmom i njegovom primenom u izučavanju društva. A upravo je Marks ukazivao na prostu činjenicu — da ljudi moraju imati mogućnosti da žive (i da su za to pre svega potrebni hrana, piće, stan, odeća i drugo) da bi mogli stvarati istoriju. Ta činjenica je pretpostavka čitave istorije. Zato je proizvodnja sredstava za zadovoljenje životnih potreba, proizvodnja samog materijalnog života, prvo istinski istorijsko delo, osnovni uslov čitave istorije, uslov koji se stalno, danas kao ranije, mora ispunjavati.¹⁴⁾ Ali, proizvodnja materijalnog života, proizvodnja

¹¹⁾ R. Marinković, Ko odlučuje u komuni, IDN, Beograd, 1971, str. 58—59.

¹²⁾ Rukopisi, str. 244.

¹³⁾ V. I. Lenjin, Tri izvora i tri sastavna dela marksizma, »Kultura«, Beograd, 1958, str. 61. V. I. Lenjin, Izabrana dela, Tom I, »Kultura«, Beograd, 1960, str. 130—131.

¹⁴⁾ Nemačka ideologija, str. 27.

društvenog života, javlja se od samog početka kao dvostruki odnos — prirodni i društveni. Kao prirodni odnos zato što čovek i društvo postoje kao prirodna bića. Kao društveni odnos zato što je proizvod zajedničkog delovanja ljudi, bez obzira na uslove, način i svrhu delatnosti.

Naučno, racionalno, tehnički funkcionalno odlučivanje, na kome insistiraju građanske teorije odlučivanja, imaju stvarni osnov u dvostrukoj dimenziji ljudi — prirodnoj i društvenoj. Ove teorije su tačne ukoliko se radi o njihovoj funkcionalnoj primeni, ukoliko se posmatraju u njihovom ograničenom polju dejstva. U praksi mogu biti jednako efikasni sistemi koji polaze sa suprotnih teorijskih stanovišta. Za ograničene svrhe može praktično biti svejedno koje je teorijsko ishodište sistema. Šta više, građanske teorije u ograničenim uslovima pokazuju nadmoćnost nad humanističkim i nedovoljno razvijenim marksističkim teorijama. Radi se o tome da su humanističke teorije u većoj meri orijentisane na globalne društvene sisteme, a da nisu dovoljno razrađene za praktičnu i neposrednu primenu. Njihova idejna strana je optimalna ili dovoljna, ali im delatna strana nedostaje. Marksističke teorije odlučivanja razvile su i humanističku i delatnu stranu, ali je delatna strana manje razvijena. To je posledica specifičnih uslova razvitka socijalističkih zemalja, posebno razvitka materijalnih proizvodnih snaga u socijalističkim zemljama, jer delatna strana teorije odlučivanja odražava delatnu stranu društvenog života, onako kako je ona određena materijalnom delatnošću.

1.4. RACIONALNO I EFIKASNO ODLUČIVANJE

Racionalnost i efikasnost odlučivanja u okrilju građanskih teorija jesu njihova nesumnjiva prednost pri primeni u ograničenim uslovima, ali na temelju takve racionalnosti i efikasnosti ove teorije moraju da se suoče sa svojom društvenom uslovljenošću. Izvan društva u kome su ponikle, ove teorije nipošto ne omogućavaju racionalno i efikasno odlučivanje. Ili one nisu skrojene za druge uslove, ili drugi društveni uslovi nisu skrojeni za njih. U pogledu racionalnosti i efikasnosti stvar izlazi na isto. Neposredno se pokazuje da ta efikasnost i racionalnost ne prelaze granice društva u kome su se njihove teorije razvile — kapitalističkog društva, po sopstvenom saznanju. Čim pređu granice društva u kome vlada kapitalistički način proizvodnje, ove teorije ne dobijaju one životne sokove koji ih čine vitalnim. Odmah se može zaključiti da racionalnost i efikasnost odlučivanja u takvim uslovima jeste, u osnovi, racionalnost i efikasnost kapitala. Odatle nije daleko do zaključaka da su i teorije o racionalnom i efikasnom odlučivanju u svetu kapitala — zapravo funkcije kapitala. A baš to građanske teorije hoće da sakriju ili poreknu.

Međutim, ne može da se porekne da je određeni način proizvodnje stalno povezan s određenim načinom zajedničkog delovanja, odnosno s određenim stupnjem razvoja proizvodnih snaga društva. Proizvodne snage uslovljavaju stupanj društvenog razvitka),¹⁵ i to ne samo na

¹⁵) Isto, str. 29.

njegovoj materijalnoj strani, nego i njegovoj svesti.¹⁶⁾ S tim se istovremeno razvija i podela rada, koja omogućava razdvajanje svesti od stvarnog života i njeno osamostaljeno stvaranje kao »čiste« teorije, filozofije itd.¹⁷⁾

Efikasno, racionalno i slično odlučivanje, kao i svako socijalističko i tehnokratsko shvatanje, samo su savremeni izvodi iz »objektivne« ili »čiste« teorije. U stvarnosti, međutim, protivrečnost između teorije i postojećih društvenih odnosa, moguća je samo zato što su postojeći društveni odnosi došli u protivrečnost s postojećim proizvodnim snagama. Proizvodne snage, odnosi proizvodnje i svesti mogu stupiti međusobno u protivrečnost usled protivrečne podele društvenog rada. Podelom rada je omogućeno i ostvareno cepanje rada na duhovnu i materijalnu delatnost, tako da »pripadnu različitim individuumima«.¹⁸⁾

Poceanost rada u postojećim društvenim odnosima nema samo jedan ni jednostavan svoj izraz. U svojinskim odnosima ona dobija oblik protivrečnosti vlasništvu nad uslovima rada i najamnog rada. U organizaciono-tehničkom izrazu svojinskih odnosa ona se ogleda u protivrečnosti naređivanja i pukog izvršavanja. U društvenoj organizaciji rada pokazuje se kao protivrečnost između donošenja i izvršavanja odluka (što je samo funkcionalni izraz podeljenih uloga u društvenoj organizaciji rada). To je istorijska konsekvencija činjenice da je podela rada omogućena i da je omogućavala podelu uslova rada. Podeljeni uslovi rada u ljudskom biću se izražavaju kao podeljeni ljudi. Podeljeni ljudi su to dvostruko: prvo — kao u društvu podeljeni ljudi ili društvo podeljeno na grupe, slojeve itd. i drugo — kao u sebi podeljene ličnosti. Sa antagonističkim razvojem podele rada razvija se i antagonistička podela (u krajnjoj liniji: klasna) društva.

Podela rada nosi u sebi sve postojeće društvene protivrečnosti — kao njihova posledica. Istovremeno nosi i sve dalje protivrečnosti — kao njihov uzrok. Uklanjanje društvenih protivrečnosti moguće je tek s uklanjanjem protivrečnosti u radu. Sve dotle biće moguće da se javljaju »neutralne« (politički, ideološki, vrednosno...) društvene ideje o racionalnoj (efikasnoj) organizaciji društvenog rada, a da njihovi nosioci ne budu svesni da su te ideje idealni izrazi njihovog ličnog i društvenog određenja, da su to empirijski ukovane predrasude u okviru postojećeg načina proizvodnje i s njim povezane oblike društvenih odnosa,

Rezultat do koga se dolazi jeste taj: radikanlo, efikasno itd. odlučivanje — kako ga građanske teorije predstavljaju, jeste izraz kapitala. Dva odnosa u ovoj vezi odmah stupaju u prvi plan. Prvo, ovakvo racionalno (efikasno) itd.) odlučivanje jeste proizvod kapitala. Drugo, ono sa svoje strane proizvodi kapital. Uslovljenost je dvostrana. Kao proizvod kapitala ono je to i praktično i teorijski. Praktično, jer se u praksi pokazuje njegova stvarna moć. Teorijski, jer se u teoriji ogleda stvarnost kapitala, njegova praksa; jer je takvo odlučivanje teorijski vid prakse kapitala, svest o takvoj praksi.

¹⁶⁾ Isto, str. 31.

¹⁷⁾ Isto.

¹⁸⁾ K. Marks, Prilog kritici političke ekonomije. Predgovor. Nav. delo, str. 9.

Drugi odnos u ovoj vezi — da ovako određeno odlučivanje proizvodi kapital — zamagljeno je prvim odnosom. Naime, dok se takvo odlučivanje ostvaruje u svom zavičaju, svest kapitala mu je postavljena kao prirodni svet. Iz toga se izvodi racionalnost (efikasnost...) odlučivanja kao prirodno-tehnički odnos, a ne kao društveno uslovljena delatnost. Ali čim napusti zavičaj, čim krene u svet, ono tamo zahteva kapital za svoju primenu. U nezavičajnim odnosima ono postavlja kapital kao svoju pretpostavku, a zatim kao svoj proizvod. Ako na strani ne može da se uspostavi kao što je bilo na svom bunjištu, ono tamo ili propada, ili se odande povlači. Ta činjenica se vidi već pri primeni u svetu manje razvijenog kapitala, koji racionalno i efikasno odlučuje toliko koliko je efikasan kapital. Zato se posredstvom nacionalnog (efikasnog...) odlučivanja otvara polje za dejstvo efikasnog kapitala, što će reći prostor za efikasnu proizvodnju kapitala. U manje razvijenim kapitalističkim zemljama ovaj odnos se jasno vidi u prodoru kapitala iz razvijenih kapitalističkih zemalja i odlivu domaćeg kapitala u razvijenije zemlje. U nerazvijenim zemljama ovaj odnos se vidi kao: iscrpljivanje prirodnih izvora (bogatstva), povećanje tehnološkog i ekonomskog jaza, izvlačenje velikih profita iz privrede, uz stalno i sve veće zaduživanje, prenošenje pritisaka iz ekonomske oblasti u druge oblasti društvenog života.

Pošto se otkrije tajna veza da racionalno (itd.) odlučivanje proizvodi kapital, nestaje i tajna da je ono proizvod kapitala. A otkriće ovog izraza — pošto smo pošli od toga da je navedeno odlučivanje izraz kapitala — dovodi do otkrića svih njegovih dimenzija.

2. Društvena priroda odlučivanja

2.1. ODLUČIVANJE KAO SVESNA DELATNOST

Rezultat do kog smo došli može se svesti na iskaz da je odlučivanje društveno određeno (uslovljeno). Ljudi deluju i misle u društvu i posredstvom društva. U osnovi je isti slučaj i s odlučivanjem. Odlučivanje je svesna ljudska delatnost, ali na poseban način izražena. Zato odlučivanje, pored toga što podleže opštim zakonitostima ljudske delatnosti, podleže i njenim posebnim zakonitostima.

U odnosu na odlučivanje u celini, međutim, racionalno (efikasno...) odlučivanje je njegov poseban vid. Utoliko je ono društveno određeno na opšti način, kao i svako odlučivanje, ali i na poseban način, kao različito od racionalnog (efikasnog...). Šta je racionalno, dakle, zavisi od društva. »Racionalno« nije sadržaj apstraktne svesti, niti svest o racionalnom dolazi spolja, nego je ta svest svesno društveno biće u njegovom posebnom određenju. Smisao nije taj da se poriče prirodna osnova svesti, nego da se prirodno data svest posmatra u njenoj društvenoj posredovanosti.

Zaključak nije taj — da racionalno (itd.) odlučivanje, kako je u građanskim teorijama izvedeno, nije racionalno. Zaključak je da ono jeste racionalno, ali da uz tu karakteristiku nosi još jednu, naime da je određeno kapitalom. Ukoliko je kapital dominantniji društveni odnos,

utoliko se ova druga karakteristika više gubi iz vida, utoliko se više stvara privid da je racionalno odlučivanje racionalno »uopšte«, ili »kao takvo«, a ne sraslo s kapitalom. Racionalno može da se predstavi kao »čisto« ili »uopšte«, kao od društvenog oblika nezavisno, samo zato što je kapital postao opšti društveni odnos; otuda i racionalno odlučivanje može da se predstavi kao racionalno uopšte, kad kapital predstavlja opštu meru. Jer, kao vladajući društveni odnos, kapital hoće da se predstavi kao prirodni odnos (većiti, stalni, nepromenjivi).

Isto tako u nekom drugom sistemu jedna karakteristika tog sistema može da se predstavi racionalnom samo zato što je opšta, što je vladajuća karakteristika tog sistema. A sa stanovišta određenog sistema — ona to i jeste. Koja karakteristika jednog sistema važi za opštu, to zavisi od vladajućeg načina društvene proizvodnje. Koja karakteristika jednog teorijskog sistema važi za opštu, to je posredovano društvenom proizvodnjom.

Drugi zaključak, takođe izveden iz društvene određenosti racionalnog odlučivanja, jeste taj — da racionalno odlučivanje nije proizvod kapitala u prvom redu. Još manje je proizvod samo i jedino kapitala. To je njegova sporedna karakteristika, koja samo u određenim uslovima postaje vladajuća, odnosno odlučujuća. Osnovna karakteristika racionalnog odlučivanja, kao i svakog svesnog ispoljavanja ličnog i društvenog života, kao svesne ljudske delatnosti, nije izbrisana oblikom društvene delatnosti, iako uvek nosi znak određenog društvenog oblika.

Građanske teorije odlučivanja, kad im se skine ideološki veo i kad se posmatraju bez svog specifičnog obličja, jesu doprinos teoriji i praksi odlučivanja. Bez znaka kapitala one su ne samo račne, nego i korisne i upotrebljive, kako sa sazajnog, tako i sa praktičnog stanovišta.

Najzad, zahvaljujući savremenim građanskim teorijama, tačnije rečeno zahvaljujući kritici koju one omogućuju, jasnije se uviđa suprotnost koja postoji u biću odlučivanja, pa i racionalnog odlučivanja, suprotnost između njene određenosti kao suštinske snage društva i njene određenosti kao snage kapitala. Ova suprotnost je postavljena već u suprotnosti materijalnog života, u suprotnosti proizvodnih snaga i odnosa proizvodnje predznačenih kapitalom. Što je u teorijama sadržana suprotnost ovih odredbi »elemenata« odlučivanja, što su te suprotnosti dobile teorijski oblik, može se objasniti tako kao inače svest određene epohe »objašnjavamo iz protivrečnosti materijalnog života, iz postojećeg sukoba među društvenim proizvodnim snagama i odnosima proizvodnje«.¹⁹⁾

Suprotnost među elementima odlučivanja koji predstavljaju (ili su u njima predstavljeni) suštinske snage čoveka i elementima koji predstavljaju određeni društveni oblik u kome društvene proizvodne snage deluju, ne može se svesti na kapitalizam. Ovi elementi se nalaze u protivrečnosti zbog protivrečnosti materijalnog života. Socijalizam nije poš-

¹⁹⁾ Različite vrste rada, u njihovoj društvenoj i tehničkoj određenosti, davale su i stvarale: različite klase, staleže, kaste i druge odgovarajuće društvene slojeve; različite tipove ropstva i različite kategorije robova i robovlasnika, različite tipove feudalne zavisnosti, različite slojeve kapitalista i proletera; različite profesije; različite društvene položaje i društvene uloge; različite civilizacije itd.

teđen, ni unapred zaštićen, od ovih protivrečnosti. To što postoje i drukčija mišljenja, koja odlučivanje u uslovima socijalističkog razvitka posmatraju ili kao kopiju kapitalističkog, ili da se događa na nekom visokom i dalekom stupnju socijalističkog razvitka (da ne kažemo: komunističkog), moramo, takođe, objasniti iz protivrečnosti materijalnog života. Protivrečnost sadržine i oblika delatnosti neposredno se ogleda u odlučivanju.

Druga vrsta suprotnosti u biću odlučivanja izvodi se iz podele na materijalni i duhovni rad. Sa podelom rada na materijalni i duhovni date su odmah sve protivrečnosti te podele: suprotstavljanje duhovnog rada materijalnom, uobraženje svesti da je ona demijurg svega postojećeg, pripadnost određenim grupama, otuđenost i monopol duhovnog stvaralaštva. Sa daljom podelom rada protivrečnosti su se gomilale i rasle. Antagonističku podelu rada, međutim, ne treba shvatiti kao »do kraja« izvedenu podelu. Podela rada, ma kako se rad raspao na protivrečne strane, nikad nije bila ostvarena tako da se na jednom polu nalazilo celokupno duhovno stvaralaštvo, a na drugom celokupni fizički rad, niti je ikad naređivanje bilo do kraja koncentrisano u vlasti i do kraja suprotstavljeno izvršilačkom radu. Podela rada je uvek bila nejednaka raspodela duhovnih i fizičkih komponenti i uopšte uslova rada. Što je podela rada bila složenija — drbštveno i tehnički — to je veći broj komponenti bio i na jednoj i na drugoj strani, ali, u uslovima antagonističke podele rada, razumljivo, antagonistički i pre svega klasno-antagonistički podeljenih komponenti rada.²⁰⁾

Tako nam se duhovna delatnost pokazuje u svoj svojoj društvenoj određenosti — jednom kao društveni proizvod, stvaran i oblikovan prema društvenim potrebama, a drugi put kao agens društvene proizvodnje, sposobnost ljudi da saznaju svoje društvene snage i na tom saznanju zasnovana ljudska delatnost, usmerena na menjanje svog ljudskog sveta, prirode i društva.

U strukturi društvene svesti razlikujemo, sa stanovišta odlučivanja, dva elementa u tesnoj međusobnoj vezi jedinstva i prevazilaženja. Prvi je sposobnost saznanja, pretpostavka odlučivanja kao svest o tome šta i o čemu treba odlučivati. Drugi je upotreba saznanja ili aktualno odlučivanje. Oba elementa su relativne vrednosti; stepen saznanja zavisi od mnogih činilaca, a odlučivanje zavisi od stepena saznanja.

Objektivno, stepen saznanja zavisi od stepena razvijenosti društva uopšte, prvenstveno proizvodnih snaga i odnosa proizvodnje. Subjektivno, zavisi od prirodnih i bioloških sposobnosti svakog pojedinca. Ali i sposobnosti ljudi su takođe istorijski (društveno) uslovljene i objektivizirane. »Proizvodnja ideja, predstava, svesti, najpre i neposredno upletene u materijalnu delatnost i materijalno opštenje ljudi, u jezik stvarnog života. Ovde se predstavljanje, mišljenje, duhovno opštenje ljudi još pojavljuje kao direktni izliv njihovog materijalnog ponašanja. Isto važi i za duhovnu proizvodnju kakva se pretstavlja u jeziku, politici, zakonima, moralu, religiji, metafizici itd. jednog naroda. Ljudi su proizvođači svojih predstava, ideja i sl., ali stvarni delotvorni ljudi, kakvi su uslovlje-

²⁰⁾ Nemačka ideologija, str. 25.

ni određenim razvitkom svojih proizvodnih snaga i njima odgovarajućeg saobraćanja, sve do njegovih najviših formacija.«²¹⁾

Može se reći da je istorijska dimenzija u razvoju društvene svesti njena osnovna dimenzija. Društvena svest se polarizovano razvijala kao što su se i društveni odnosi polarizovano razvijali — jedne strane visoki stupanj razvoja svesti povlašćenih slojeva, s druge strane usporavani razvoj povlašćenih slojeva, nasuprot njihovim prirodnim sposobnostima.

U objektivne uslove saznanja mogu se ubrojati ne samo materijalni uslovi života, materijalna proizvodnja, nego i proizvodnja društvene svesti. Relativna samostalnost društvene svesti upravo se ogleda u mogućnosti da društvo svesno planira svoju delatnost. Čitava društvena delatnost civilizovanog društva bila je usmerena ka održavanju i proizvodnji ekonomske i duhovne nejednakosti među društvenim slojevima, ka održavanju postojećih klasnih razlika. I dok je porast proizvodnih snaga nužno podizao mostove za razvoj opšte društvene svesti, vladajuće klase su rušile mostove opštedruštvenog razvitka i gradile svet na klasnim razlikama.

Odlučivanje o strateškim i pojedinačnim ciljevima u društvu predstavlja najveći domet društvene i individualne svesti. U uslovima klasne, izvitoperene, otuđene individualne i društvene svesti i odlučivanje ima klasni karakter — izvitopereno je i otuđeno. Odlučivanje pretpostavlja slobodu izbora, slobodu opredeljenja i slobodu delatnosti.²²⁾ Ali u klasnom društvu je svaka sloboda klasna sloboda, dakle, ograničena i iluzorna. Kad se klasni odnosi razvijaju do krajnje prelomne tačke, kad popucaju kao okovi razvijenih materijalnih proizvodnih snaga, menja se, brže ili sporije, i društvena svest. Tek tada i odlučivanje postaje stvarno slobodna delatnost svakog pojedinca i društva. Suprotnost između pojedinaca i društva, između pojedinca i pojedinca, nije ukinuta već i neposredno s ukidanjem njihove materijalne suprotnosti, nego tek s ukidanjem (materijalno osnovanim) suprotnosti i u oblasti duhovne proizvodnje. Naravno, ni tada odlučivanje nije slobodno od svojih materijalnih pretpostavki. Ono je uvek onoliko slobodno koliko su slobodni ljudi u svom istorijskom određenju, jer je svest nužni sublimat materijalnog procesa života ljudi.²³⁾

2.2. KLASNA PRIRODA ODLUČIVANJA

»Sloboda kojom smo obdareni, mi ljudska bića, i koja... mora biti osnovni aspekt naše čovječnosti, uvijek je sloboda ograničenog biranja, koja nas neprestano stavlja pred alternativu.«²⁴⁾ Postavka da je odlučivanje slobodno toliko koliko su slobodni ljudi u svom istorijskom određenju, premešta istraživanje njegova osnova ili uzroka dalje u društveno tkivo. Šta je sloboda? Ima li granica? I koje su? Ta pitanja su stara koliko i čovek. Pitanje o slobodi, prirodno, ne čini slobodu, tj. ne

²¹⁾ N. Abanjano, Mogućnost i sloboda, »Nolit«, Beograd, 1967, str. 55—57.

²²⁾ Nemačka ideologija, str. 25.

²³⁾ N. Abanjano, nav. delo, str. 56.

²⁴⁾ Pismo, str. 8—9.

čini čoveka slobodnim. Ali, potrebna je sloboda, makar u začetku, da bi čovek mogao postaviti pitanje o slobodi. I, ako se pitanje postavi ne sholastički nego praktično, odgovor se mora tražiti u praksi: u svakom određenom društvu sloboda je moguća u onom stepenu u kome se društvo istorijski razvilo. Sloboda je određena, prema tome, stupnjem razvitka materijalnih proizvodnih snaga, proizvodnim odnosima i celokupnom društvenom nadgradnjom, političko-pravnom i idejnom.²⁵ Sloboda je, dakle istorijska kategorija. U svom istorijskom razvoju ona je sve punija sa sve većim razvojem proizvodnih snaga i ukupnih društvenih odnosa. Čitava društvena istorija je istorija osvajanja slobode. Odlučivanje, pak, upravo je srazmerno slobodi. Viši stupanj slobode je pretpostavka višeg stupnja odlučivanja, potpunijeg odlučivanja. Prema tome su društvene protivrečnosti i u sferi odlaganja (kao izvedenoj, kao funkciji proizvodnih snaga i odnosa) igrale glavnu ulogu: društvena moć i sloboda na jednoj strani stvarali su društvenu nemoć i neslobodu na drugoj strani.

Klasna podela društva se i u sferi odlučivanja klasno izražava, tj. u klasnom društvu i odlučivanje je klasnog karaktera. Ono je to dvostruko. Prvo, što vladajuća klasa ima monopol moći i monopol slobode odlučivanja. Drugo, što je odlučivanje usmereno na zaštitu klasnih interesa. Vladajuća klasa ima monopol odlučivanja budući da uopšte ima monopol društvene moći. Ne samo da odluke vladajuće klase idu u njenu korist, nego ona sve čini da i povlašćene klase donose odluke u njenu korist.

Iako je teško prevideti očigledno i gotovo neposredno klasnu uslovljenost odlučivanja, građanski teoretičari legitimizma, pluralizma, racionalizma i efikasnosti, taj previd ipak čine. Legitimisti odlučivanju prilaze formalistički, sa stanovišta usklađenosti neke odluke sa nekom višom odlukom, odnosno ovlašćenjem da se određena odluka donese. Legitimnost, međutim, ma kako ona inače uzimana (božanski ili narodni suverenitet) zasnovana je na materijalnoj sili vladajuće klase. Legitimnost sadrži kao pretpostavku klasni odnos: »ako je eksploatacija legitiman društveni odnos, onda je i sistem vlasti i odlučivanja koje je legalizuje legitiman«.²⁶)

Kapitalizam nije izuzetak u kome sloboda izbora i odlučivanja prelazi granicu društvenog uređenja. Osnovna sloboda koju buržoazija proklamuje svojim dolaskom na vlast — sloboda rada — jeste sloboda radnika od rada i od uslova rada, budući da je sloboda uopšte samo buržoaska sloboda.²⁷)

Radnik može slobodno da odluči samo kome će prodati svoju radnu snagu, ali ni to ne uvek. Odluka radnika zavisi od odluke poslodavca u svim najvažnijim elementima: kada, koliko i dokle može da radi. Odluka u sistemu »uzmi ili ostavi« vezana je ekonomskom prinudom, u kojoj radnik stavlja na kocku svoju egzistenciju, a kapitalista stavlja na kocku profit tj. i tada samo društvena sredstva. Odlu-

²⁵) R. Marinković, nav. delo, str. 72.

²⁶) Marks—Engels, Manifest komunističke partije, »Kultura«, Beograd, 1960, str. 28.

²⁷) Isto, str. 29.

ka u ovom sistemu ima kao svoju predpostavku monopol sredstava za proizvodnju, monopol životnih sredstava. Budući da ekonomska i politička koncentracija i monopolizacija moći idu ruku pod ruku, ekonomsku neslobodu²⁸⁾ dopunjava politička nesloboda.

Činjenica da se u kapitalističkim uslovima života radnici odlučuju na razne oblike klasne borbe, da uspeavaju da izbore za sebe sve više prava, da time slabe i podrivaju klasni poredak, ne znači da sloboda odlučivanja nije određena društvenom strukturom kapitalizma. Što su radnički zahtevi usmereni na obarnje postojećih društvenih odnosa odraz činjenice da su u tim odnosima razvijene protivrečnosti. Ta činjenica znači da su se proizvodne snage razvile u toj meri da su postojeći odnosi proizvodnje za njih postali preuski. To je društveni zakon koji je otkrio još Marks, utvrdivši da promene u ekonomskoj strukturi društva izazivaju promene u oblasti političko-pravne i idejne nadgradnje i da u savremenom buržoaskom društvu ljudi — najvažnija proizvodna snaga — postaju svesni protivrečnosti u koje se postojeće društvo zaplelo i borbom ih rešavaju. Zadatak koji je sebi postavio proleterijat — obaranje buržoaskog načina proizvodnje — postao je zadatakom čim se ukazala mogućnost za njegovo rešenje, jer se »sam zadatak rađa samo onda gde materijalni uslovi za njegovo rešenje već postoje ili se bar nalaze u procesu svoga nastajanja.«²⁹⁾

2. 3. ODLUČIVANJE KAO INTERESNI PROCES

Materijalni proces proizvodnje nalazi svoj sublimirani izraz u glavama ljudi kao njihova svest o sebi i o svetu koji ih okružuje. Od samog početka je svest društveni proizvod,³⁰⁾ bez obzira na oblik u kome se javlja. I bez obzira na oblik u kome se javlja, svest je odraz materijalnog procesa života ljudi, njihovih materijalnih procesa proizvodnje i odnosa u kojima se oni odvijaju. Materijalni procesi života pretvaraju se, ili izazivaju, u svesti ljudi pobude njihove delatnosti, motive.

Materijalni procesi proizvodnje zadovoljavaju određene potrebe, pre svega materijalne potrebe. Ali oni isto tako i stvaraju određene (nove) društvene potrebe. I pošto se ovi procesi odvijaju u društvu — zadovoljavaju i stvaraju određene društvene potrebe. Pobude ljudske delatnosti osnovane su na svesti o potrebama.

Potreba je neophodnost, ali budući da se izražava u saznanju, ona poprima unutrašnji, idealni, lik. Time što se u svesti obrazuju idealni likovi potreba, ove ne prestaju da budu objektivne, nego se pretapaju u saznate interese. Interesi su subjektivni izrazi objektivnih potreba i u tom smislu su vezani neraskidivo za čoveka pojedinca. U društvu, međutim, interesi postaju i društveni, te društveni interes — koji se

²⁸⁾ Pisma, str. 9—10. Marks, Prilog kritici političke ekonomije, nav. delo, str. 8—9.

²⁹⁾ Nemačka ideologija, str. 30.

³⁰⁾ N. D. Tabunov, Socialnie zakoni formirovania ličnosti. U zborniku Problemi ličnosti. Institut filosofii Akademii nauk SSSR, Moskva, 1971, str. 267.

izražava u saznanju potreba — dobija oblik motiva čovekove društvene životne delatnosti.³¹⁾

Strukturni elementi interesa mogli bi se označiti kao objektivni i subjektivni: 1° potreba, kao objektivna osnova, 2° saznanje potrebe u celini njenog osobnog karaktera, 3° vrednosni odnos cilja, 4° unutrašnje stremljenje cilju. Subjektivna strana interesa označavala bi motiv za njegovo ostvarenje.³²⁾

Zadovoljenje ili ostvarenje određene društvene potrebe ne samo da je motiv, osnov ili polazna tačka ljudske delatnosti, nego je, takođe, i rezultat. Zavodenje potrebe je ishod, krajnja tačka, cilj ljudske delatnosti. Rađanje novih potreba označava rađanje novih svojstava čoveka, novih odnosa prema svetu (ljudskom i prirodnom), što će reći — stvaranje novog čoveka.³³⁾

Društveni proces koji vodi zadovoljenju jednih i stvaranju novih potreba, povezujući i dijalektičko jedinstvo motiv i cilj — upravo je ono što nazivamo odlučivanjem. Ovakvo označavanje odlučivanja ne suprotstavlja se drukčijim označavanjima, niti ih odbacuje. Što postoji mogućnost i ovakvog označavanja odlučivanja, samo je posledica multidimenzionalnosti odlučivanja.

Ako interes posmatramo kao svojstvo čoveka, posmatramo ga i kao vrednosni izraz društvenih odnosa. Na drugi način je time rečeno: 1° da interes zavisi od društvenog položaja, od mesta i uloge koju ljudi, pojedinci i grupe, imaju u društvu, 2° da su interesi, dakle, raznovrsni. Različite karakteristike društvenih odnosa daju različite karakteristike svim svojim izrazima, pa i interesima. Razlike u interesima su, najpre, istorijski određene, budući da su i ljudi istorijski određeni. Zatim, po značaju društvenih procesa koje izražavaju, neki interesi mogu biti osnovni ili određujući, dok su drugi interesi iz njih izvedeni, ili njima određeni. U epohama ekonomske formacije društva osnovni bi bili svojinski i klasni interesi,³⁴⁾ dok bi svi drugi bili njima, u osnovi, određeni, kao što uopšte ekonomska osnova određuje nadgrađnju.

Koji su interesi osnovni određeno je osnovnim tipom ili načinom proizvodnje. Sa promenom vladajućeg načina proizvodnje menjaju se i vladajući interesi. Ali nisu samo osnovni interesi promenljivi; svi su. Ako se posmatra dijalektika društva, odmah se uočava da postoji živa hijerarhija interesa, koja se menja sa promenom društvene strukture. Upravo, to je proces stalne re- i dehijerarhizacije interesa. U okviru svake hijerarhije, kako god se ona menjala, svi interesi se moraju podrediti osnovnim interesima, odnosno usklađivati s njima. To je proces stalnog rešavanja i prevazilaženja, ali i stvaranja novih interesnih protivrečnosti. U tom procesu interesi su određeni materijalnim procesima proizvodnje, ali oni deluju (sa svoje strane) na svoje izvore povratno.

Sem ekonomskih, mogu se još razlikovati: politički- pravni, idejni i razni drugi interesi. Manje ili više oni su svi povezani i uslovljeni

³¹⁾ Isto, str. 268.

³²⁾ Z. M. Kabadze, Čelovek kak filosofskaja problema, »Mecnierba«, Tbilisi, 1970, str. 8.

³³⁾ Nemačka ideologija, str. 21.

³⁴⁾ Engelsovo pismo Šmitu 1890. Pisma, str. 38.

ekonomskim interesima. Međutim, i oni sami uslovljavaju ekonomske interese. Veza između njih je višeznačna. Tako, na primer, politički interesi mogu u znatnoj meri da opredele ekonomsku aktivnost. Isti slučaj je i sa ideološkim, religioznim i drugim interesima. Ekonomski interesi se, u krajnjoj instanci, probijaju u prvi red, a samo povremeno neposredno određuju druge.

Osnovni oblik u kome se danas izražavaju svi drugi interesi jeste politički oblik.³⁵⁾ Politika je središte i žarište svih odnosa ljudi koji žive u zajednici, jer je zajednica politička.³⁶⁾ Prema tome, svi društveni odnosi, na ovaj ili onaj način, sadrže neke političke elemente, ili su u njima sadržani.³⁷⁾ Političke teorije samo odražavaju činjenicu da je društvo u svom realnom obliku politička zajednica. Ta činjenica uslovljava da se u političkom ogledalu društveno kretanje pokazuje samo posredno i otuda netačno i izokrenuto. U političkom ogledalu društveno kretanje se ne predstavlja kao borba za određene interese, nego kao borba za političke principe.³⁸⁾ Sam politički interes se odvaj od stvarnih društvenih interesa i sebe predstavlja kao opšti društveni interes. To je moguće zato što se politički život predstavlja kao opšti oblik društvenog života — jer se društvo predstavlja kao politika, a svi njegovi elementi kao politički.

Marks društvene interese objašnjava podelom rada, sa stanovišta razvoja društva na osnovi rada. Već je podelom rada data istovremeno i protivrečnost između pojedinca i pojedinačne porodice i zajedničkog interesa svih pojedinaca koji su u međusobnom odnosu (»saobraćaju). Najpre taj opšti interes postoji u stvarnosti kao međusobna zavisnost pojedinaca, među kojima je podeljen rad; iz tog osnova se razvija u svesti ljudi kao njihov »opšti« interes. Najzad, podela rada pruža odmah i prvi primer o tome da sopstveno čovekovo delo postaje njemu tuđa sila, koja mu se suprotstavlja i koja ga podjarmljuje, umesto da on njome vlada, sve dotle dokle se ljudi nalaze u društvu koje se stihijno razvija, dokle god postoji u društvu rascep između pojedinačnog i opšteg interesa. Tako se čvrsto utvrđivanje društvenih delatnosti, uspostavljanje našeg sopstvenog proizvoda u neku predmetnu silu nad nama, koja izmiče našoj kontroli i koja se kosi s našim očekivanjima, poništava naše račune, pokazuje kao jedan od glavnih momenata u dosadašnjem istorijskom razvitku. Upravo iz te protivrečnosti posebnog i zajedničkog interesa, dobija zajednički interes samostalan oblik u vidu države, odvojen od stvarnih pojedinačnih i zajedničkih interesa, i istovremeno u obliku iluzorne zajednice, ali uvek na realnoj osnovi veza koje postoje u svakom porodičnom i plemenskom konglomeratu. Stvarno ostaju veze po mesu i krvi, jeziku, podeli rada u većoj meri i ostalim interesima, a posebno na osnovu interesa klasa već uslovljenih podelom rada, koje se izdvajaju iz svake takve zajednice ljudi i od kojih jedna vlada svima drugima. Odavde proizlazi da sve borbe u državi, borba između demokratije, aristokratije i monarhije, borba za

³⁵⁾ Marx, Prilog židovskom pitanju. Rani radovi, str. 64.

³⁶⁾ Engelsovo pismo Šmitu 1890. Pisma, str. 40.

³⁷⁾ R. Lukić, Politička teorija države.

³⁸⁾ Nemačka ideologija, str. 33.

iluzorno pravo itd. jesu samo iluzorni oblici oblici u kojima se vode stvarne međusobne borbe različitih klasa. Prema tome, svaka klasa koja teži vlasti, ako njena vlast uslovljava, kao što je to slučaj kod proletarijata, ukidanje celokupnog starog oblika društva i vlasti uopšte, zato da svoje interese opet predstavlja kao opšte, a na to je u prvom trenutku primorana, mora pre svega zauzeti političku vlast. Upravo zato što pojedinci teže samo svojim posebnim interesima — koji se za njih ne poklapaju s njihovim zajedničkim interesima, a opštost je uopšte oblik iluzorne zajednice — oni smatraju ovaj opšti interes kao njima »tuđ« i od njih »nezavisan«, kao opet posebni i svojevrsni »opšti« interes, ili sami moraju da se sudaraju u ovom razdoru, kao u demokratiji. S druge strane, i praktična borba ovih posebnih interesa, koji se stvarno stalno suprotstavljaju ovim opštim i iluzorno opštem interesu, čini nužnim praktično posredovanje i obuzdavanje posebnih interesa pomoću iluzornog »opšteg« interesa kao države.³⁹⁾

Država jeste i ostaje proizvod društva, ali društvo gubi nad njom kontrolu čim je nastala. Nastala kao organ koji društvo sebi stvara za zaštitu svojih zajedničkih interesa (od unutrašnjih i spoljnih napada), državna vlast se osamostaljuje od društva i pretvara u organ koji ostvaruje vladavinu jedne klase.⁴⁰⁾ Zajednički interesi se sve dalje raspadaju i sve dublje utapaju u posebne klasne interese ukoliko država sve više postaje oruđe vladajuće klase. Klasne borbe koje se vode u društvu neminovno postaju političke borbe, borbe za političku vlast.⁴¹⁾

Svest o povezanosti političke borbe i ekonomske borbe, kao njenog izvora, ideološki se zamagljuje zahvaljujući najviše državi, koja je prva ideološka sila društva. Tek vrlo postepeno ova svest probija sebi put kroz mnoštvo zabluda, koje ruši proletarijat u revolucionarnoj promeni sebe i društva i revolucionarnoj promeni svoje ideologije u punu naučnu svest o društvu. No i proletarijat ruši iluzorne oblike svesti u političkoj borbi, kao i sve druge iluzorne oblike društvenog života.

Savremeni teoretičari političkog odlučivanja takođe polaze od shvatanja da je borba interesa suština politike i političkih odnosa. Naročito je američki mislilac A. Bentley razvio ovu teoriju. Proces odlučivanja Bentley shvata kao skup različitih oblika borbe i pritiska interesnih grupa, koje u korist svoga ili preovlađujućeg interesa u društvu dovode do odluke, odnosno pretvaraju određeni interes u zakon ili drugi akt vlasti. Takođe je dokazivao da su naivne i zavaravajuće fikcije verovanja da se u procesu odlučivanja ma ko zanosi »javnim interesom« i da je ma šta moguće doneti u težnji da se zadovolji čitav narod. Javni interes, volja naroda, opšte dobro, to su politička obrazloženja; stvarna politika je borba interesa, a političke odluke su refleksi određenih interesa.⁴²⁾

³⁹⁾ Z. Bauman, Marksistička teorija društva, »Rad«, Beograd, 1969, str. 218—222.

⁴⁰⁾ F. Engels, Ludvig Fojerbah i kraj klasične nemačke filozofije, »Kultura«, Beograd, 1960, str. 59.

⁴¹⁾ A. Bentley, Process of Government, 1908. Navod iz Političke enciklopedije, »Savremena administracija«, Beograd, 1975, str. 663—664.

⁴²⁾ Rukopisi, str. 244.

2.4. MNOGOSTRANOST ODLUČIVANJA

Pošli smo od empirijske činjenice — telesne organizacije ljudi, koja određuje njihov odnos prema prirodi. Osnovu svih ljudskih odnosa čine njihovi materijalni odnosi, koji su nužni oblici u kojima se ostvaruje njihova materijalna individualna i društvena delatnost. Iako je uvek u pitanju individualna delatnost, ljudska delatnost je istovremeno društvena, jer je delatnost u zajednici. Stoga Marks upozorava: »Prije svega treba izbjeći, da se društvo ponovo fiksira kao apstrakcija nasuprot individuumu. Individuum je *društveno biće*. Stoga je njegovo ispoljavanje života — makar se ono i ne pojavljivalo u neposrednom obliku *zajedničkog* života, koje se vrši istovremeno s drugima — ispoljavanje a potvrđivanje *društvenog života*. Individualni i generički čovjekov život nisu *različiti* koliko god je — i to nužno — način postojanja individualnog života više *poseban* ili više *općenit* način generičkog života, ili, generički život više *poseban* ili *općenit* individualni život.«⁴³⁾

Svest, koja je »*teoretski* oblik toga, čega je živi oblik rod *realno* zajedničko biće, društveno biće«, takođe je društvena. »*Kao generička svijest* potvrđuje čovjek svoj realni *društveni život* i ponavlja samo svoje stvarno postojanje u mišljenju, kao što se, obrnuto, generičko biće potvrđuje u generičkoj svijesti i jest u svojoj općenitosti, kao misaono biće za sebe.«

»Stoga — koliko god je čovjek *poseban individuum*, a njegova posebnost ga upravo čini individuumom i stvarnim *individualnim* bićem zajednice — on je isto toliko *totalitet*, idealan totalitet, subjektivno postojanje zamišljenog i doživljenog društva za sebe, kao što u stvarnosti postoji kako percepcija i stvarni užitek društvenog postojanja, tako i kao totalitet čovjekova ispoljavanja života.« U uslovima privatnog vlasništva, međutim, čovekovo ispoljavanje života je njegovo ospoljavanje, jer čovek istovremeno postaje predmetan, za sebe i sebi tuđ i nečovečan predmet. Tek pozitivno ukidanje privatne svojine omogućuje čoveku da svoje svestrano biće prisvaja na svestran način, kao totalan čovek, a odnošenje ljudske stvarnosti prema predmetu postaje potvrđivanje ljudske stvarnosti, koja je isto tako mnogostrana kao što su mnogostrana određenja čovekova bića i delatnosti. To je emancipacija svih ljudskih čula i svojstava, koja su to postala subjektivno i objektivno.⁴⁴⁾

Stvarno prisvajanje čovekove suštine, od čoveka i za čoveka, naziva Marks komunizmom, koji je pozitivno ukidanje privatnog vlasništva kao čovekovog samootuđenja. Komunizam je potpun, svestan povratak čoveka sebi, nastali povratak, unutar celokupnog bogatstva dosadašnjeg razvitka, čoveka kao društvenog tj. čovekovog čoveka. Taj komunizam je dovršeni naturalizam i humanizam, istinsko rešenje borbe između egzistencije i suštine, između opredmećenja i samopotvrđivanja, između slobode i nužnosti, između individuumu i roda. Komu-

⁴³⁾ Rukopisi, str. 244.

⁴⁴⁾ Isto, str. 244—245.

nizam je »rešena zagonetka historije i zna da je on to rešenje«. Celokupno kretanje istorije je stvarni akt rađanja komunizma, njegovo empirijsko nastajanje i njegova svest kao shvaćeno i svesno kretanje njegovog postojanja. A nedovršeni komunizam iz pojedinih istorijskih oblika, koji su suprotstavljeni privatnom vlasništvu, traži istorijski dokaz za sebe istržući ove momente kao dokaze svoje istorijske punokrvnosti, on objašnjava da srazmerno veći deo tog kretanja protivreči njegovim tvrdnjama i da se njegovo prošlo biće još suprotstavlja suštini.⁴⁵⁾

Celokupno revolucionarno kretanje nalazi svoju empirijsku i teorijsku osnovu u kretanju privatnog vlasništva. Materijalno privatno vlasništvo je materijalni izraz čovekovog otuđenja, otuđenog čovekovog života. Njegovo kretanje — proizvodnja i potrošnja — pokazuju kretanje celokupne dosadašnje proizvodnje, tj. ostvarenje ili stvarnost čoveka. Religija, porodica, država, pravo, moral, nauka, umetnost itd. samo su posebni načini proizvodnje i padaju pod njen opšti zakon. Stoga je, smatra Marks, ukidanje privatnog vlasništva, kao prisvajanje čovekova života, pozitivno ukidanje svakog otuđenja. Pod pretpostavkom ukinutog privatnog vlasništva čovek proizvodi čoveka, samog sebe i drugog čoveka — kao čoveka; predmet, koji je neposredno delatno potvrđivanje njegove individualnosti istovremeno je njegovo sopstveno postojanje u odnosu čoveka prema čoveku. Oba, i materijal rada i čovek kao subjekt, isto su tako rezultat kao i polazna tačka kretanja. Prema je društveni karakter opšti karakter celokupnog kretanja — »kako samo društvo proizvodi čovjeka kao čovjeka, tako on proizvodi društvo«. Delatnost i užitak su društveni i prema sadržaju i prema načinu nastajanja. Ljudska suština postoji tek za društvenog čoveka, a njegovo prirodno postaje njegovim ljudskim postojanjem.⁴⁶⁾

Sa ukidanjem privatnog vlasništva čovek ukida odnos zavisnog bića, životnu osnovu izvan sebe, od sebe otuđeni izvor života i postaje samostalan. »Vidimo, kako na mjesto nacionalno-ekonomskog bogatstva i bijede stupa bogat čovjek i bogata čovječja potreba. Bogat čovjek je istovremeno čovjek, kome je *potreban* totalitet čovjekovog ispoljavanja života. Čovjek u kome egzistira njegovo vlastito ostvarenje kao unutrašnja nužnost, kao *potreba*. Ne samo čovjekovo *bogatstvo*, nego i njegovo *siromaštvo* dobiva — pod pretpostavkom socijalizma — podjednako *ljudsko*, te stoga društveno značenje. Ono je pozitivna veza, koja čini, da čovjek osjeti kao potrebu najveće bogatstvo, drugog čovjeka. Vlast predmetnog bića u meni, osjetilno izbijanje moje suštinske djelatnosti jeste *strast*, koja ovdje na taj način postaje *djelatnost* mog bića.«⁴⁷⁾

Naše polazište nije bez pretpostavki. (Ali te pretpostavke daju se empirijski utvrditi.) Kad odlučivanje posmatramo sa tog stanovišta, nije teško doći do zaključka da se ono pokazuje u neraskidivoj vezi sa celinom ispoljavanja ljudskog individualnog i društvenog života. Društveni život smo posmatrali kao proizvodnju — materijalnu i du-

⁴⁵⁾ Isto, str. 242.

⁴⁶⁾ Isto, str. 245—246.

⁴⁷⁾ Isto, str. 250.

hovnu — u njenom prirodnom i istorijskom određenju. Odlučivanje je samo poseban način koji spada pod opšti zakon kretanja društva.

Mnogostrana opredeljenja čovekova bića i delatnosti istovremeno su mnogostrana određenja i odlučivanja. Kao što sva određenja čovekove i društvene materijalne i duhovne delatnosti možemo posmatrati sa stanovišta odlučivanja, tako i odlučivanje možemo posmatrati sa stanovišta ovih određenja ljudskih delatnosti. Stoga nije netačno samo po sebi posmatranje odlučivanja sa bilo kog od tih stanovišta, ali ono nije ni tačno ako ne uzme u obzir totalitet. A totalitet se, teorijski i praktično, pokazuje kao društveni karakter celokupnog kretanja čoveka i prirode, kao proces nastajanja takozvane svetske istorije, koja je proizvodnja čoveka pomoću ljudskog rada i nastajanje prirode za čoveka, odnosno stvarni deo istorije prirode i postojanja prirode čovekom.⁴⁸⁾

Sa tog stanovišta odlučivanje predstavlja i predstavlja se istovremeno u pojavama kao: vlast i sloboda; kao društvena moć i društvena nemoć; politička, ekonomska, pravna itd. funkcija; potreba; motiv; interes; integracija i dezintegracija; demokratsko, birokratsko, tehno-kratsko, socijalističko, samoupravno itd., racionalno i neracionalno itd. odlučivanje; odlučivanje u interesu klase i klasno odlučivanje o svom interesu.

⁴⁸⁾ Isto, str. 249—250.

Dr Dragan Stanimirović
professeur agrégé

CONTRIBUTION A LA METHODE SOCIOLOGIQUE DE LA THEORIE DE L'ACTION DE DECIDER

R é s u m é

L'auteur examine l'action de décider (Decision Making) méthodologiquement. En faisant abstraction des différentes théories relative à l'action de décider et de leurs méthodes, l'auteur a classé la méthode sociologique dans une des méthodes fondamentales de la théorie générale de l'action de décider. Au point de vue sociologique l'action de décider est l'aspect de la conscience relative à la vie humaine concrète et l'activité humaine consciente (individuelle et sociale) de la production (la formation) de sa vie réelle. Dans l'action de décider l'homme se montre comme être conscient dans sa détermination historique; sans la détermination historique l'action de décider est une abstraction.

Dans la première partie de l'article l'auteur a défini la notion de l'action de décider. Dans cette partie il examine, en premier lieu, les éléments fondamentaux de l'action de décider: le choix, les possibilités, les alternatives. Ensuite il a exposé l'analyse des définitions possibles de l'action de décider. Il traite la question de la critique des différentes conceptions en tant que critique de la société.

Dans la deuxième partie de l'article l'auteur examine la nature sociale de l'action de décider. Les thèmes principaux de ses recherches sont les suivants: 1) l'action de décider en tant qu'activité consciente, 2) la nature de classe de l'action de décider, 3) l'action de décider en tant que processus d'intérêt, 4) la possibilité de l'action de décider.

Le résultat général des recherches consiste dans la conception que l'action de décider est un mode spécial de l'autodétermination de l'homme. Elle est en relation indécomposable avec l'ensemble de la manifestation de la vie humaine, individuelle et sociale. La vie sociale est considérée comme production — matérielle et spirituelle, l'unité de l'être social et de la conscience sociale dans sa détermination historique (dialectique). L'action de décider est seulement le mode spécial de la vie, qui fait partie de la générale de l'évolution de la société. La multiplicité de la vie humaine détermine d'une manière multiple l'action de décider. Ainsi l'action de décider est dans la relation la plus étroite avec les phénomènes tels que sont: le pouvoir et la liberté, la puissance sociale et l'impuissance sociale; la fonction économique, politique, idéologique, juridique (etc.); l'intérêt, les besoins et autres.